BIBLIOTEKARZ PODLASKI
2/2019 (XLIII)
<https://doi.org/10.36770/bp.18>
ISSN 2544-8900 (online)
<http://bibliotekarzpodlaski.ksiaznicapodlaska.pl/>

Barbara Dwilewicz*

Akademia Edukacji Uniwersytetu Witolda Wielkiego, Wilno

<https://orcid.org/0000-0002-4818-4449>

O nazwach własnych w litewskim przekładzie *Krzyżaków* Henryka Sienkiewicza

Streszczenie: Artykuł koncentruje się na sposobach tłumaczenia na język litewski wybranych antroponimów i toponimów pojawiających się w powieści *Krzyżacy* Henryka Sienkiewicza. Analiza pokazuje, że tłumacz zastosował różne techniki translacji. Najczęściej wybierał on transpozycję fleksyjną, tj. włączał oryginalne nazwy własne do deklinacji litewskiej, dodając odpowiednie końcówki fleksyjne. Jeśli pojawiły się obce antroponimom lub toponimom litewskie litery lub kombinacje liter, tłumacz zastosował jednocześnie transpozycję fonologiczną i fonetyczną. Niektóre nazwy własne uległy adaptacji. Były to głównie antroponimy odnoszące się do litewskich postaci historycznych, a także toponimy, które mają litewskie odpowiedniki pochodzące z przeszłości historycznej.

Słowa-klucze: Henryk Sienkiewicz, powieść, tłumaczenie, polski, litewski

On Proper Names in Their Lithuanian Translation of *Krzyżacy* (*Knights of the Teutonic Order*) by H. Sienkiewicz

Abstract: The article focuses on the ways of translation into the Lithuanian language of the selected anthroponyms and toponyms appearing in the novel *Krzyżacy* (*Knights of the Teutonic Order*) by H. Sienkiewicz.

* Barbara Dwilewicz – dr, docent w Akademii Edukacji Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Wilnie.

The analysis shows that the translator applied various translation techniques. In order to maintain the sociological function, the translator most frequently chose an inflectional transposition, i.e. incorporated the original proper names into the Lithuanian declination by adding appropriate inflectional endings. If there appeared, in anthroponyms or toponyms, letters or letter combinations foreign to the Lithuanian language, the translator simultaneously applied phonological and phonetic transposition. Some of the proper names underwent adaptation. These were mainly anthroponyms referring to the Lithuanian historical figures, as well as toponyms which have Lithuanian equivalents originating in the historical past. Some anthroponyms, such as the names of the coats of arms, nicknames of main characters, as well as toponyms, were translated due to a certain semantic value.

Key words: Henryk Sienkiewicz, novel, translation, Polish, Lithuanian

Apie lietuviškus asmenvardžius H. Sienkiewicz'iaus romano *Kryžiuočiai* vertime

Santrauka: Straipsnyje atkreipiamas dėmesys į pasirinktų antroponimų ir toponimų, vartojamų H. Sienkiewicz'iaus romane *Kryžiuočiai*, vertimo būdus. Atlikus analizę, daroma išvada, kad vertėjas naudojo įvairias vertimo technikas. Norėdamas išsaugoti sociologinę funkciją, dažniausiai pasirinkdavo fleksinę transpoziciją – pridėdamas atitinkamas galūnes, originalius asmenvardžius derino su lietuvių kalbos linksniuotėmis. Esant svetimoms lietuvių kalbai raidėms ar raidžių junginiams antroponimuose ir toponimuose, tuo pačiu taikė fonologinę-fonetinę transpoziciją. Dalis asmenvardžių yra adaptuota. Pirmoje eilėje tai antroponimai, susiję su Lietuvos istorinėmis asmenybėmis, o taip pat toponimai, turintys istorinius lietuviškus ekvivalentus. Kai kurie antroponimai, tokie kaip herbų pavadinimai, herojų pravardės, prievardžiai, bei toponimai išversti atsižvelgiant į tam tikrą semantinę vertę.

Raktiniai žodžiai: Henrykas Sienkiewiczius, romanas, vertimas, lenkų kalba, lietuvių kalba.

Litewski czytelnik w swoim ojczystym języku może przeczytać zdecydowaną większość utworów Henryka Sienkiewicza, bowiem łącznie ze wznowieniami ukazało się tutaj ponad 50 pozycji. Przekładu jego dzieł na litewski dokonywano już w ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku, lecz były to przede wszystkim krótkie utwory, na przykład nowela *Za chlebem*//*Duonos ieškotojai* ukazała się w 1886 roku. Na początku XX wieku zaczęto tłumaczyć również powieści Sienkiewicza, w 1900 roku opublikowano *Potop*//*Tvanas*, w 1902 ukazał się *Krzyżacy* // *Kryžiuočiai*, w 1904–1905 – *Quo vadis*¹. Po I wojnie światowej zwiększyła się liczba przekładów na język litewski. W 1921 roku wydano powieść *W pustyni i w puszczy* // *Dykumuose ir giriose* w przekładzie Marii Pečkauskaite (Šatrija Ragana)². Najbardziej znanym tłumaczem utworów Sienkiewicza był Juozas Sužiedelis, który w latach 1930–1938 przetłumaczył *Bez dogmatu*, *Potop* oraz *Ogniem i mieczem*³. Poszczególne utwory były tłumaczone wielokrotnie. Do tego grona należą *Quo vadis* (1904–1905, tł. V. J. Stagaras; 1929, tł. K. Puida; 1935, tł. E. Morkūnas, 1991, tł. V. Visockas⁴) i *Krzyżacy*. Pierwszy przekład *Krzyżaków*, jak wspomniałam, ukazał się w 1902 roku w tłumaczeniu Jonasa B. Smelsterisa, autorem drugiego przekładu, opublikowanego w 1956 roku, był Kazys Jankūnas. Oba te przekłady wydano poza Litwą, w USA. Trzeci przekład, autorstwa Tadasa Černiauskasa, ukazał się na Litwie w 1967 roku i był wznowiony w 1995 roku.

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule są sposoby tłumaczenia na język litewski wybranych antroponimów i toponimów występujących w litewskiej wersji powieści *Krzyżacy*, która się ukazała w 1995 roku.

W *Krzyżakach* pisarz zastosował stylizację na język staropolski, żeby przybliżyć czytelnikowi opisywaną epokę, oddać mowę ludzi żyjących w dawnych wiekach. W tym celu korzystał nie tylko z polszczyzny średniowiecznej, lecz

¹ Zob. <http://tekstai.lt/rss/811-2016-m-nr-12-gruodis/8282-algis-kaleda-kaip-ir-uz-ka-vertinamas-henrykas-sienkiewiczzius> [logowanie 21.06.2019].

² Marija Pečkauskaite (Šatrija Ragana) (1877–1930) – znana litewska pisarka, tłumaczka, pedagog.

³ J. Jurginis, *Meninė ir istorinė tiesa H. Sinkevičiaus „Kryžiuočiuose“*, H. Sinkevičius, *Kryžiuočiai*, t. 2, p. 256.

⁴ Zob. <http://ksiegarnia.bn.org.pl/pdf/Quo%20Vadis.pdf> [logowanie 21.06.2019].

w dużym stopniu z gwary góralskiej, ze względu na jej archaiczny charakter⁵. W powieści archaizacja obejmuje przede wszystkim słownictwo, lecz widoczna jest ona także w fonetyce, fleksji i składni. Dla nadania utworowi średniowiecznego kolorytu Sienkiewicz wykorzystał również nazwy własne, przede wszystkim antroponimy, a więc wprowadził staropolskie imiona (*Maćko, Dobko*), prototypy nazwisk w formie odmiejscowego wyrażenia przyimkowego (*Maćko z Bogdańca*), formy dzierżawcze tworzone od nazw osobowych (*Jurandowe łoże*), nazwy heraldyczne (*Herb Tępa Podkowa, a zawołanie Grady*).

Nazwy własne występujące w dziele literackim odgrywają bardzo istotną rolę. Stanowią one, jak stwierdza Iwona Nowakowska-Kempna, integralny składnik świata przedstawionego, rozszerzają warstwę stylistyczną utworu i wzbogacają dzieło o elementy realizmu spoza świata fikcji⁶. Przekład nazw własnych stanowi poważne wyzwanie dla tłumacza, który sam powinien dokonać wyboru odpowiedniej strategii tłumaczeniowej, biorąc pod uwagę funkcję pełnioną przez daną nazwę w tekście oryginału. Aleksander Wilkoń wyróżnia pięć takich funkcji: lokalizacyjną (umiejscowienie fabuły w określonym terenie lub czasie), socjologiczną (wskazywanie przynależności społecznej, środowiskowej, narodowej postaci), aluzyjną (użycie nazw jako mniej lub bardziej zaszyfrowanych aluzji do konkretnych osób i miejsc), treściową (charakteryzowanie postaci i miejsca akcji zgodnie z dosłownym lub przenośnym znaczeniem nazwy) i ekspresywną (użycie nazw jako znaków wyrażających nastawienie emocjonalne autora do bohaterów)⁷. W zasadzie wszystkie powyższe funkcje w większym lub mniejszym stopniu pełnią nazwy własne w *Krzyżakach* i aby je w miarę możliwości zachować, tłumacz ma do wyboru kilka technik przekładowych, które w gruncie rzeczy różnią się tylko w płaszczyźnie terminologicznej.

W niniejszym artykule zostanie zastosowana klasyfikacja Nowakowskiej-Kempnej, która najpełniej uwzględnia wszystkie techniki translatorskie za-

⁵ *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, Warszawa 1984, s. 526-527.

⁶ I. Nowakowska-Kempna, *Transpozycje nazw własnych z języka polskiego na języki południowosłowiańskie*, Katowice 1979.

⁷ A. Wilkoń, *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 82-111.

stosowane przez tłumacza odnośnie do języka o typie fleksyjnym. Badaczka, opisując sposoby przekładu nazw własnych, posługuje się terminem *transpozycja*, który oznacza różne sposoby przystosowania określonej nazwy własnej do systemu języka docelowego. Wyróżnia cztery sposoby transpozycji: transpozycję ortograficzną, czyli transliterację (oddanie postaci graficznej obcego imienia własnego zbliżonej maksymalnie do oryginału); transpozycję fonologiczno-fonetyczną, czyli transkrypcję (oddanie postaci brzmieniowej obcego imienia własnego za pomocą środków graficznych języka docelowego); transpozycję morfologiczną, zaadaptowanie obcej nazwy własnej do systemu gramatycznego języka docelowego poprzez dodanie do rdzenia wyrazu obcego przyrostka charakterystycznego dla języka docelowego (transpozycja słowotwórcza) lub końcówki (transpozycja fleksyjna); transpozycję leksykalną (zastąpienie wyrazu języka źródłowego jego funkcjonalnym odpowiednikiem, adaptacja albo przetłumaczenie wyrazu języka wyjściowego na język docelowy, czyli przekład)⁸.

Alfabet y obu języków (polskiego i litewskiego) są oparte na alfabecie łacińskim i składają się z 32 liter, jednak część znaków graficznych się różni. Pozostawienie polskiej ortografii w nazwach własnych stwarzałoby odbiorcy litewskiemu trudności, może on nie wiedzieć, co oznaczają obce znaki, takie jak *ó, ś, ź, ć, dź, Ń, dż, sz, cz, rz, w, ż*. Warto też podkreślić, że poszczególne litery w obu alfabetach mimo identycznego kształtu graficznego oznaczają różne głoski, na przykład znak *y* w języku litewskim oznacza długie *i*; litera *e* reprezentuje samogłoskę wymawianą jako *ia*. We współczesnej litewszczyźnie nie ma samogłosek nosowych, chociaż po dawnych nosówkach pozostały znaki graficzne *į, ū, ę, q*, które obecnie są wymawiane jako długie samogłoski ustne (polskie samogłoski nosowe w tekście litewskim zapisywane są jako połączenie samogłoski ustnej ze spółgłoską nosową), *l* w litewskim jest odpowiednikiem polskiego *ł* przedniojęzykowo-zębowego, jeżeli występuje przed samogłoskami tylnymi. Jak z tymi i innymi problemami natury translatorskiej poradził sobie tłumacz?

Rozważania o nazwach własnych w litewskiej wersji *Krzyżaków* rozpoczną od antroponimów, a mianowicie od imion, które w czasie rozgrywania się akcji powieści były podstawowym elementem służącym do identyfikowania

⁸ I. Nowakowska-Kempna, dz. cyt., 177-181.

człowieka. Sienkiewicz, o czym była już mowa, starał się nazywać swoich bohaterów imionami charakterystycznymi dla okresu historycznego, w którym toczyła się opowieść. W tym celu wprowadził archaiczny typ imion z deminutywnym przyrostkiem *-ko*, na przykład *Maćko*, *Jaśko*, *Zbyszko*, *Dobko*, *Paszeko*⁹. W przekładzie imiona te w celu zachowania funkcji socjologicznej – oddania polskiego pochodzenia bohaterów – poddano transpozycji fleksyjnej poprzez dodanie końcówki *-us*: *Mackus*, *Jaskus*, *Zbyśkus*, *Dobkus*, *Paśkus*. W taki sposób została umożliwiona nie tylko ich odmiana przez przypadki w języku litewskim, lecz zachowano archaiczny i deminutywny charakter tych imion (choć wartość deminutywna powyższych litewskich form może być mniejsza niż w języku polskim), ponieważ w dawnej litewszczyźnie występowały zdrobnienia typu *Jonkus* (odpowiednik pol. *Janko*), *Zenkus* (zdrobnienie od *Zenobiusz*)¹⁰.

Nie jest to jedyny rodzaj transpozycji zastosowany przez tłumacza w przypadku tych, a także wszystkich pozostałych nazw własnych (antroponimów i toponimów omawianych w dalszej części artykułu), w których występują obce językowi litewskiemu litery lub połączenia literowe. W większości zostały one poddane jeszcze transpozycji fonologiczno-fonetycznej. Zabieg ten miał przybliżyć czytelnikowi brzmienie tych wyrazów w wyniku zastąpienia ich najbliższymi pod względem brzmienia litewskimi odpowiednikami. Tak na przykład w języku litewskim brak jest spółgłosek palatalnych (środkowojęzykowo-podniebiennych), toteż polskie dźwięki oznaczane literami *ś*, *ź*, *ć*, *dź*, *ń*, oddawane są za pomocą litewskich liter bez znaków diakrytycznych *s*, *z*, *c*, *dz*, *n*, czyli spółgłosek przedniojęzykowych najbliższych brzmieniowo polskim spółgłoskom palatalnym, w związku z tym mamy imiona *Mackus* (*Maćko*), *Jaskus* (*Jaśko*), *Danuska* (*Danuśka*). Polskie dwuznaki *sz*, *cz*, *rz*¹¹ oznaczane są pojedynczymi literami ze znakami diakrytycznymi *š*, *č*, *ž*, na przykład *Zbyśkus* (*Zbyszko*). Zarówno w tym imieniu, jak i w innych imionach, na przykład *Zychas* (*Zych*), *Zyndarmas* (*Zyndarm*) tłumacz zachował polskie *y*, chociaż

⁹ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1980, s. 117–118.

¹⁰ Z. Zinkevičius, *Senųjų raštų kalba*, Vilnius 1988, p. 147.

¹¹ Na oznaczenie polskich liter *rz* i *ż* w języku litewskim stosuje się jeden znak graficzny *ž* lub *š* w zależności od tego, czy oznaczane przez nie głoski są wymawiane dźwięcznie czy bezdźwięcznie.

w języku litewskim, jak już wyżej wspomniałam, nie występuje fonem *y*, natomiast taki znak graficzny oznacza długie *i*, zatem Litwin odczyta te imiona jako *Zbi:szkus*, *Zi:chas*, *Zi:ndarmas*. Jednakże tłumaczowi zapewne chodziło o jak najmniejszą ingerencję w imiona bohaterów, toteż stosował, gdzie to jest możliwe, transliterację. Podobne posunięcie zastosował w przypadku polskiej litery *e*, oddawanej za pomocą litewskiego znaku *e*, mimo że litewski czytelnik imię *Jagenka* (Jagienka) przeczyta jak *Jagianka*, a *Vincentas* (Wincenty) – *Winciantas*.

Należy podkreślić, że w zasadzie prawie wszystkie imiona pojawiające się w *Krzyżakach*, nie tylko archaiczne, o których była mowa wyżej, zostały poddane transpozycji fleksyjnej poprzez dodanie litewskiej końcówki *-us* lub *-as* w imionach męskich lub *-ė* w imionach żeńskich, na przykład: *Mikolajus* (Mikołaj), *Jarošas* (Jarosz), *Jurandas* (Jurand), *Bartošas* (Bartosz), *Zychas* (Zych), *Vincentas* (Wincenty), *Zyndarmas* (Zyndarm), *Danusė* (Danusia), *Anulė* (Anula). Jedynie nieliczne imiona żeńskie i męskie zakończone na *-a* nie wymagały adaptacji gramatycznej, na przykład: *Jagenka* (Jagienka), *Danuska* (Danuska) *Zaviša* (Zawisza), *Povala* (Powala), ponieważ rzeczowniki te wpisują się do litewskiej deklinacji żeńskiej zakończonej na *-a*, według której odmieniają się też poszczególne rzeczowniki rodzaju męskiego, w tym nazwiska, zakończone na *-a*.

Poszczególne antroponimy zostały adaptowane, do nich należy w pierwszej kolejności zaliczyć nazwy własne odnoszące się do litewskich postaci historycznych. Taki zabieg jest w zupełności zrozumiały. Na tle innych antroponimów, które są odbierane przez czytelnika litewskiego jako obce, nazwy litewskich postaci historycznych w wersji oryginalnej, tj. litewskiej, podkreślają przynależność narodową bohaterów i brzmią jak najbardziej naturalnie. Zatem księżna *Anna Danuta Kiejstutówna* to *Ona Danutė Kęstutaitė*, król *Władysław Jagiello* – *Vladislovas Jogaila*, księżę *Witold* – *kunigaikštis Vytautas*, jego siostra *Ryngalla* – *Ringailė*, *Zygmunt Korybut* – *Žygimantas Kaributas*, księżę *Skirwoilla* – *kunigaikštis Skirvaila*.

Należy zaznaczyć, że tłumacz adaptuje również imiona noszone przez polskich bohaterów powieści, jeżeli imiona te mają swoje odpowiedniki w języku litewskim, na przykład: *Marcin z Wrocimowic* – *Martynas iš Vrocimowicų*, *Jakub z Kurdanowa* – *Jokūbas iš Kordanovo*, *Piotr Mediolański* – *Petras Milanietis*, *Jan Nalecz* – *Jonas Nalenčas*. Adaptacja imion, jak stwierdza Aleksandra

Cieślíkowa, sprawia, że przestają one pełnić funkcję informatywno-socjologiczną, czyli tracą wartość wskaźnika etnicznego na rzecz zamiany obcości w ‘swojskość’ – przybliżenia czytelnikowi bohaterów, wywołania odczucia ‘u nas’¹².

W powieści występują nazwy córek składające się z imienia nosicielki i formy dzierżawczej z sufiksem *-ówna* pochodzącej od imienia jej ojca, na przykład: *Danusia Jurandówna*, *Jagienka Zychówna*, *Anula Sieciechówna*. W wersji litewskiej takie dwuczłonowe struktury przeważnie oddawane są tylko za pomocą imienia, zatem na przykład: *Danusia Jurandówna* to *Danutė* (Danusia), *Anula Sieciechówna* – *Anulė* (Anula) lub dwuczłonowej struktury utworzonej z imienia ojca w dopełniaczu liczby pojedynczej i apelatywu *duktė* (córka) – *Jurando duktė* (córka Juranda). Tego typu połączeń tłumacz używa również w sytuacji, kiedy w oryginale występuje tylko forma dzierżawcza z sufiksem *-ówna*, tj. bez imienia córki, na przykład: *Jurandówna* – *Jurando duktė*, *Sieciechówna* – *Secechovos duktė*. Nie jest to zresztą jedyny sposób oddawania powyższego antroponimu w tekście litewskim, często tłumacz przywołuje imię córki, nie zaś patronim, na przykład: *Sieciechówna* – *Anulė* (Anula), *Jurandówna* – *Danutė*. Pisarz wprowadza do *Krzyżaków* także nazwy córek tworzone od imienia ojca z dodaniem morfologicznego wykładnika przynależności *-owy*, nacechowanego archaicznością¹³, na przykład: *Zychowa córka*. Do języka litewskiego nazwy te zostały przeniesione, jak i w powyższych przykładach, w postaci połączenia imienia ojca w dopełniaczu i apelatywu *duktė*, zatem *Zychowa córka* to *Zycho duktė*.

Sienkiewicz Danusię często nazywa *dziewką Jurandową*, czyli *córką Jurandową*. Tłumacz bezbłędnie odczytał znaczenie wyrazu *dziewka* w tym kontekście i przełożył go jako *Jurando duktė*, bowiem w czasach, kiedy rozgrywa się akcja *Krzyżaków*, jednym ze znaczeń leksemu *dziewka* było ‘córka’ obok ‘panna’, ‘panienka’, ‘dziewczyna’¹⁴. Należy podkreślić, że w powieści rzeczownik *dziewka* jest używany również w znaczeniach ‘pan-

¹² A. Cieślíkowa, *Jak ocalić w tłumaczeniu nazwy własne*, [w:] *Miedzy oryginalem a przekladem*, red. J. Konieczna-Twardzikowa, M. Filipowicz-Rudek, t. 2, Kraków 1996, s. 313.

¹³ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawinski, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981, s. 226-227.

¹⁴ S. Reczek, *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.

na‘, ‘panienka‘, ‘dziewczyna‘ i wówczas oddawany jest za pomocą wyrazu *mergiščia*, czyli ‘dziewczę’¹⁵. Z powyższego wynika, że w wersji litewskiej w nazewnictwie córek zostały wykorzystane przede wszystkim struktury dwuczłonowe, składające się z imienia nosicielki nazwy i imienia ojca w formie dopełniaczowej (*Zycho duktė*). Tłumacz nie sięgnął natomiast do dawnych litewskich odojcowskich nazw córek urabianych za pomocą formantów *-ė* i *-aičia*, na przykład: *Budvilė/ Budvilaičia* czyli *Budvilo duktė* (cóрка Budwiła)¹⁶. Form dopełniaczowych użył nie tylko w przypadku nazw córek, lecz też innych przymiotników przynależnościowych z przyrostkiem *-owy* utworzonych od nazw własnych osobowych, występujących z różnymi apelatywami, na przykład: *królestwo Jagiellove – Jogailos karalystė*, *hojność Maćkowa – Mackaus dosnumas*, *kopia Zbyszkowa – Zbyškaus ietis*, *Jurandowe łóże – Jurando lova*, *Cztanowego najścicia – Čtano užpuolimo*. Należy stwierdzić, że w przekładzie litewskim formacje onomastyczne z przyrostkiem *-owy*, należące do niesłychanie archaicznych, niestety tracą ten wskaźnik archaiczności.

Nazwisko jako druga nazwa własna, obok imienia służąca do identyfikacji osoby, pojawiło się w tradycji polskiej stosunkowo późno i było wynikiem określonych potrzeb społecznych. Z czasem w wyniku rozwoju demograficznego, kulturalno-społecznego imię już nie wystarczało do identyfikacji człowieka. Najstarszą jego postacią była nazwa miejscowości pochodzenia lub posiadania (na przykład *Spytko z Melsztyna*) dodawana do imienia. Ten typ nazwisk w formie odmiejscowego wyrażenia przyimkowego występował w Polsce od XIII wieku. W ciągu XV wieku upowszechniają się nazwiska utworzone od nazwy miejscowej za pomocą formantu *-ski*¹⁷. Przyjmuje się, że nazwiska szlacheckie ukształtowały się najwcześniej, mniej więcej w końcu XVI wieku, w środowisku mieszczańskim upowszechniły się w XVII wieku, najpóźniej zaś pojawiają się nazwiska wśród chłopstwa. Końcowy okres utrwalania się

¹⁵ A. Kalėda, B. Kalėda, M. Niedzwiecka, *Słownik litewsko-polski /Lietuvių-lenkų žodynas*, Warszawa 2008.

¹⁶ A. Žemienė, *Pavardė kultūrinės globalizacijos kontekste: asmens prekės ženklas“ ar kalbos paveldo dalis?*, „Logos“ 94, p. 179-189, http://www.litlogos.eu/L94/Logos_94_179_189_Zemienne.pdf [logowanie 21.06.2019].

¹⁷ Z. Klemensiewicz, dz. cyt., s. 118.

systemu dwunazwowego (imię i nazwisko) został wprowadzony dopiero na przełomie XVIII i XIX wieku przez administracje państw zabornych¹⁸.

W *Krzyżakach* występują archaiczne nazwiska analityczne w formie odmiejskowego wyrażenia przymkowego, na przykład: *Powała z Taczewa*, *Spytko z Melsztyna*. W litewskiej wersji powieści tłumacz zachował pełną zgodność z oryginałem, czyli użył charakterystycznych dla opisywanego okresu typu nazwisk w postaci wyrażenia przymkowego z udziałem nazwy miejscowości, na przykład: *Mackus iš Bogdaneco* (Maćko z Bogdańca), *Jaskus iš Olesnicos* (Jaśko z Oleśnicy), *Jurandas iš Spychovo* (Jurand ze Spychowa), *Mikolajus iš Moskožovo* (Mikołaj z Moskorzowa), *Zychas iš Zgoželicių* (Zych ze Zgorzelic), *Powała iš Tačevo* (Powała z Taczewa). Należy przy tym zauważyć, że wiele nazw miejscowości wymienionych w utworze nie ma utartych ekwiwalentów w języku litewskim, gdyż są to albo nazwy fikcyjne, albo nazwy małych miejscowości szerzej nieznanach, czyli o znaczeniu lokalnym, toteż tłumacz poddał je transkrypcji i transpozycji fleksyjnej, dodając końcówki odpowiednich rodzajów i tym samym włączając te toponimy do określonej deklinacji litewskiej. W tym miejscu należy zaznaczyć, że nazwy miejscowe rodzaju nijakiego w tekście przekładu przybierają postać rodzaju męskiego w związku z brakiem rodzaju nijakiego w języku litewskim, więc na przykład *Szczytno* brzmi jako *Ščytnas*.

W przypadku autentycznych nazw toponimicznych, tzw. światowych¹⁹, występujących zarówno na terytorium Polski, jak i innych krajów, tłumacz odwoływał się do odpowiedników litewskich ukształtowanych w przeszłości historycznej – tłumaczonych lub adaptowanych, na przykład: *Małopolska* – *Mažoji Lenkija*, *Wielkopolska* – *Didžioji Lenkija*, *Kraków* – *Krokuva*, *Warszawa* – *Varšuva*, *Toruń* – *Torunė*, *Rzym* – *Roma*, *Czechy* – *Čekija*, *Śląsk* – *Silezija*, *Królewiec* – *Karaliaučius*, *Mediolan* – *Milanas*, *Moskwa* – *Maskva*. Użycie powszechnie znanych i używanych w języku litewskim toponimów dobrze spełnia funkcję lokalizacyjną: zgodnie z treścią oryginału umieszcza akcję powieści w znanych dla czytelnika litewskiego punktach geograficznych.

¹⁸ K. Rymut, *Nazwiska, Polskie nazwy własne: encyklopedia*, Warszawa–Kraków 1998, s. 149.

¹⁹ Za nazwę światową można uznać taką nazwę własną, która ma przynajmniej jeden odpowiednik w jakimś języku obcym. I. Nowakowska-Kempna, dz. cyt., s. 49.

Nie można pominąć milczeniem również takich antroponimów, jak nazwy herbów, przydomki i przezwiska postaci historycznych, również literackich. Cieślíkowa zaleca tłumaczenie tego typu antroponimów, a także nazw miejscowych, jeżeli mają one określoną wartość semantyczną. Uważa, że należy przybliżyć czytelnikowi przekładu semantyczną wartość nazwy oraz odzwierciedlić jej budowę, która jest również nośnikiem pewnych informacji²⁰. Przekład nazwy powoduje jej deleksykalizację, która polega na rozszyfrowaniu słowotwórczym i semantycznym nazwy, następnie zaś na jej przetłumaczeniu²¹. Gdyby jednak tego typu nazw nie tłumaczyć, a jedynie dostosować słowotwórczo do systemu języka (w naszym wypadku) litewskiego, utwór wiele by na tym ucierpiał. W *Krzyżakach* powyższe nazwy własne zostały przetłumaczone, na przykład: *Kazimierz Wielki* – *Kazimieras Didysis* (lit. *didus* ‘wielki’), *Zawisza Czarny* – *Zaviša Juodasis* (lit. *juodas* ‘czarny’), *Timur Kulawy* – *Timuras Šlubasis* (lit. *šlubas* ‘kulawy’) *Czech Głowacz* – *čekas Galvočius* (lit. *galva* ‘głowa’), *Walgierz Wdały* – *Valgeris Gražusis* (lit. *gražus* ‘piękny’), *Herb Tępa Podkowa, a zawołanie Grady* – *Herbas Buka Pasaga, o šukis* – *Krušos* (lit. *bukas* ‘tępy’, lit. *pasaga* ‘podkowa’, lit. *kruša* ‘grad’), *Wojciech przewiskiem Tur* – *Vaitiekus pravardė Tauras* (lit. *tauras* ‘tur’), *To-pór z Tęczyna* – *Kirvis iš Tenčyno* (lit. *kirvis* ‘topór’), *Paszko Złodziej z Biskupic* – *Paškus Žaldarys iš Biskupicų*.

Ostatni przykład jeszcze raz potwierdza, że tłumacz był dobrze obeznany ze staropolszczyzną. Potrafił odczytać archaiczne znaczenie wyrazu *złodziej* jako ‘złoczyńca’²². Na język litewski także tłumaczy przydomek arcybiskupa gnieźnieńskiego *Jana*, który przezywany jest *Kropidłem* ze względu na bujne włosy („pozwijane w strąki czyniły głowę jego podobną do kościelnego kropidla”), nazywa go *Krapyla* ‘kropidło’. Należy jednakże zaznaczyć pewien brak konsekwencji w tłumaczeniu nazw mówiących. Jednym z przykładów może być przezwisko *Kielbasa*, które nosił rycerz *Mikołaj Kielbasa*. To mówiące przezwisko, a przy tym nacechowane ekspresywnie i zapewne stanowiące element ironii, zostało jednak nieprzetłumaczone – *Mikolajus Kelbasa*.

²⁰ A. Cieślíkowa, dz. cyt., s. 317.

²¹ Tamże, s. 172-173.

²² Więzienie w dawnej polszczyźnie nazywane też było złodziejarnią (S. Reczek, *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, dz. cyt.).

Kolejnym przykładem jest przezwisko noszone przez innego bohatera powieści (postać historyczna), jest nim rycerz *Przedpelko Kropidłowski*, *herbu Dryja – Pšedpelka Kropidłowskis, Dryjos herbo riteris*. Przezwisko *Kropidłowski* również jest mówiące, zostało utworzone od rzeczownika *kropidło*, który w dawnej polszczyźnie oznaczał nie tylko rodzaj miotłki służącej do kropienia święconą wodą (o tym była mowa powyżej) i nazwę rośliny, lecz miał też przenośne znaczenie jako ‘narzędzie bicia, strzelania’²³. Świadczyło ono o waleczności tego rycerza, czego niestety może nie odczytać litewski czytelnik. Szkoda, że część nazw mówiących została przez tłumacza tylko przetranskrybowana, nie zaś przetłumaczona.

Reasumując, należy stwierdzić, że tłumacz stosował różne techniki translatorskie. W celu zachowania funkcji socjologicznej najczęściej wybierał transpozycję fleksyjną – przez dodanie odpowiednich końcówek fleksyjnych włączał oryginalne nazwy własne do deklinacji litewskich. Jeżeli w antroponimach i toponimach występowały obce językowi litewskiemu litery lub połączenia literowe, wówczas jednocześnie stosował transpozycję fonologiczno-fonetyczną. Część nazw własnych została poddana w przekładzie adaptacji. W pierwszej kolejności należą tu antroponimy odnoszące się do litewskich postaci historycznych, a także toponimy, które mają ukształtowane w przeszłości historycznej litewskie ekwiwalenty. Niektóre antroponimy, takie jak nazwy herbów, przydomki i przezwiska bohaterów oraz toponimy zostały przetłumaczone ze względu na określoną wartość semantyczną. Pomimo pewnych nieścisłości natury translatorskiej nazwy własne w przekładzie litewskim *Krzyżaków* umiejscawiają fabułę utworu w epoce średniowiecza i oddają jej klimat.

²³ *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/kropidlo;5443801.html> [logowanie 21.06.2019].

Bibliografia

Teksty

Sienkiewicz H., *Krzyżacy*, t. I-II, Warszawa 1968.

Senkevičius H., *Kryžiuočiai*, t. I-II, Kaunas 1995.

Słowniki

Kalėda A., Kalėda B., Niedzwiecka M., *Słownik litewsko-polski/Lietuvių-lenkų žodynas*, Warszawa 2008.

Reczek S., *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.

Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/kropidlo;5443801.html>

Terminų žodynas <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/M/merga>

Opracowania

Cieślikowa A., *Jak ocalić w tłumaczeniu nazwy własne*, [w:] *Między oryginałem a przekładem*, red. J. Konieczna-Twardzikowa, M. Filipowicz-Rudek, t. 2, Kraków 1996, s. 311–320.

Jurginis J., *Meninė ir istorinė tiesa H. Sinkevičiaus „Kryžiuočiuose”*, H. Sinkevičius „Kryžiuočiai”, t. 2, p. 256.

Kalėda A., *Kaip ir už ką vertinamas Henrykas Sienkiewiczzius* <http://www.tekstai.lt/component/content/article/811-2016-m-nr-12-gruodis/8282-algis-kaleda-kaip-ir-uz-ka-vertinamas-henrykas-sienkiewiczzius>

Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1980.

Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981, s. 226–227.

Nowakowska-Kempna I., *Transpozycje nazw własnych z języka polskiego na języki południowosłowiańskie*, Katowice 1979.

Wilkoń A., *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.

Zinkevičius Z., *Senųjų raštų kalba*, Vilnius 1988.

Žemienė A., *Pavardė kultūrinės globalizacijos kontekste: asmens prekės ženklas ar kalbos paveldo dalis?*, Logos 94, p. 179–189. http://www.litlogos.eu/L94/Logos_94_179_189_Zemienne.pdf